

“DÜŞÜNƏN RUHUN TÖHFƏSİ”

Yeni il ərəfəsində Camal müəllimdən üzərində “Hörmətli Hamlet müəllimə: Düşünən ruhun Yeni il töhfəsi” sözləri yazılmış bir məktub-bağlama aldım. Bağlamanın içində “Nəsiminin açılmamış sirləri” adlı məqaləni gördüm. İstər-istəməz xatirələrə daldım.

Nizami Gəncəvinin fəlsəfi və etik görüşlərinin, ideyalar dünyasının tədqiqatçısı kimi Camal Mustafayev onun sufizm və ya təsəvvüfə münasibətini də araşdırmışdı. O zamandan etibarən Camal müəllimin ədəbi-fəlsəfi araşdırmalarında və söhbətlərində təsəvvüf “ömür boyu” mövzulardan birinə çevrildi. Mən tələbə ikən kəndçimiz və qohumumuz coğrafiyaçı-torpaqşünas alim Göyüş Hacıməmmədovla birlikdə tez-tez Camal müəllimlə gedərdik. Göyüş müəllim ədəbiyyatı çox sevirdi və Camal müəllimin kitablarda rast gəlinməyən söhbətlərini dinləməyə can atırdı. Mən bu söhbətləri nəinki məmnuniyyətlə, düzünü desəm, acgözlüklə dinləyərdim. Camal müəllimin aparıcısı olduğu bu üç nəfərlik canlı “seminar”ın üzvü kimi mən çox şey öyrəndim, bir çox filosof və şairlərin görüşləri haqqında daha dəqiq təsəvvürə malik oldum. Təsəvvüf və panteizm haqqında danışarkən Plotin, Mənsur Həllac, Fəzlullah Nəimi, Nəsimi, Spinoza, Aşiq Ələsgər kimi adlar daha çox yer tuturdu.

Camal müəllim bu söhbətlərdə ortaya atdığı orijinal fikir və faktları nədənsə məqalə şəklində bitirib daha geniş oxucu sinfinə təqdim etmirdi. Həmişə, ömür boyu başqalarına məqalə, xüsusilə də dissertasiya yazmaqda köməyini əsirgəməyən, elmi ilə yanaşı xeyirsevərliyi ilə də

məşhurlaşan Camal müəllimin öz tədqiqatlarını tamamlamağa sanki vaxtı çatmırdı...

İndi Camal müəllimi narahat edənlər (və... onu ziyarət edənlər) azalıb, üstəlik o, cismani zəifliyə görə evdə oturub işləyir, sevdiyi Mərkəzi Axundov kitabxanasına, Xəzər Universitetinə və “Xəzər-Xəbər” jurnalı redaksiyasına gedib-gələ bilmir. Amma düşünən ruh dincəlmir, düşünməkdir onun varlığı, onun zənginliyi və böyüklüyü açılmamış sirləri açmaq yolunda təzahür edir.

Fəzlullah Nəiminin tələbəsi kimi təsəvvüf, xüsusilə hürufiyyə ideyalarının təbliğatı və yayılmasında böyük rol oynamış Nəsimi Azərbaycan ədəbiyyatının (və Türkdilli ədəbiyyatın, ümumiyyətlə ədəbiyyatın) nəhəng simasıdır. Məhz onun təsiri nəticəsində Azərbaycan, Osmanlı və Çaqatay ədəbiyyatında, Fuad Köprülü demişkən, sufiliyə meyli olmayan şairlər də bir sıra əsərlərinə sufiyanə rəng verirdilər. Nəsiminin faciəli ölümü də əslində, ilk baxışdan qəribə səslənsə də, onun təliminin, ideyalarının davamı, yaşam şəkildir – Sokratda, İsa peyğəmbərdə, Mənsur Həllacda olduğu kimi.

Camal müəllim Fəzlullah Nəiminin həyatı və təlimi haqqında tədqiqatını bir neçə il əvvəl bitirmiş və “Xəzər-Xəbər”də dərc etdirmişdi (“Fəzlullah Nəiminin iziylə”, 15 fevral 2008-ci il, № 245). Əsər ingiliscəyə də tərcümə edilmiş, tədqiqatçı-oxucularda geniş maraq oyatmışdı. “Nəsiminin açılmamış sirləri”nə onun davamı kimi baxmaq lazımdır.

Hamlet İsaخانlı

NƏSİMİNİN AÇILMAMIŞ SİRLƏRİ

*“Arifi-həq istərəm, söz tanıya aləmdə kim,
Söyləyəm məqsudumu ta ol verə gerçək cavab”.*
Nəsimi

Nəsimi şeirinin xeyli sirli nöqtələri hələ şərh edilməyib. Bunun başlıca səbəbi təsəvvüfün müəmmalı rəmzi ifadə tərzidir. Bununla bağlı özü sözlərinin çətin anlaşıldığını oxucuya bildirirdi. Beləliklə əslində öz irsinə ciddi münasibət tələb edirdi. Bu mənada oxucunu xəbərdar etdiyi kəlamlardan xatırlamaq zəruridir. (Fəzlullah Nəimidən yazdığımız tarixi araşdırmada bunu məqamında xatırlatmışıq. İndi başqa bir baxımdan yaddaşda canlandırmaq lazım gəlir):

*“Heç kimsə Nəsimi sözünü kəşf edə bilməz,
Bu quş dilidir, bunu Süleyman bilir ancaq”.*
... “Ey badi-səba, var, xəbəri yarə yetir kim,
Hüdhüd dilidir, bunu Süleyman dəxi bilməz”.
... “Sən bu Nəsiminin dilini anla, bil sözün
Kim, var bu dildən özgə bizim bir lisanımız”.

Bu maneə Nəsiminin bəzi şeirlərinin izahında yanılmalara gətirir. Xüsusən geniş yayılmış məşhur müəmma buna bir misaldır:

*“Məndə sığar iki cahən, mən bu cahana
sığmazam...”*

Maraqlananlar bilirlər: xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə bunu “Məndə sığar ikən cahən” şəklində ifadə edirdi. Yəni o, bu “iki cahən” sözünü çıxarırdı.

Ancaq əslində Nəsimi irsində (ümumiyyətlə təsəvvüfdə) “iki cahən” anlamı əhəmiyyətli yer tutur. Bu anlam isə ruhla təbiətin vəhdətini əks etdirir. Həmin iki aləmi, Allah kimi təsəvvür edilən ruhu başlanğıc özündə ehtiva edir. Nəsimi bu qəbildən fikirləri Allahın adından söylədiyini müxtəlif şeirlərində oxucuya xüsusi anladır. Bu yöndə maraq doğuran sözlərindən parçalar təqdim edək:

*“Gəl mana bir söyləgil, kimdir sənin nitqində kim,
Söyləyən, söylətdirən, eşitdirən hər yanadan?”
... ”Söyləyən həqdir mənim dilimdə hərdəm yoxsa
mən...”
... ”Sən deyilsən söyləyən həqdir Nəsimi, söylədi,
Ol kim aydır həm zəminü asimanın nuriyəm”.*

Bu fikir eyni zamanda “Məndə sığar iki cahən”
sirrini açmağa imkan yaradır. Bunun üçün
Nəsiminin həmin kəlamını bütöv şəkildə
düşünməliyik. Biz onu iqtibas edib, mənasını geniş
şərh edəcəyik:

*“Məndə sığar iki cahən, mən bu cahana
sığmazam,
Gövhəri-laməkan mənəm, kövnü məkana sığma-
zam”*

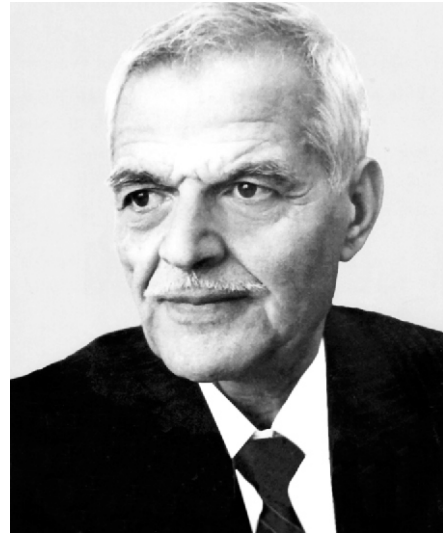
Nəsiminin bu ifadəsində “Mən” – ruhu
başlanğıc rəmzini daşıyır. Bu, varlığı ehtiva edən
dünya ruhudur – yəni Allahdır. Bunu “Gövhəri-
laməkan” – məkansız cövher (ruh, yaxud fəlsəfi
anlayışda substansiya) kimi səciyyələndirir.

Nəsimi belə düşüncələrində yeni platonçu
filosof Plotinin (205-270) sistemindən faydalanıb.
Plotin haqqında ingilis filosofu Corc Berklinin
(1685-1753) məlumatını gətirək: “Plotin ruhdan
başqa heç bir məkan qəbul etmirdi, tamamilə aydın
deyirdi ki, ruh dünyada yerləşmir, ancaq dünya
ruhda yerləşir və sonra o, deyirdi ki, bədən ruhun
sığınacağı deyil, ancaq ruh dünya ruhunda yerləşir,
bədən isə - ruhda”. (Беркли, Сочинения, Москва,
1978, стр.476).

Görünür, Nəsimi əqidə dostu Fəzlullah
Nəiminin sayəsində Plotinin fikirlərinə yaxından
bələd olmuşdu. Fəzlullah dövründə həkim (filosof)
olaraq daha çox şöhrətlənmişdi. Nəsimi fəlsəfə
elmini ondan öyrəndiyini fəxrlə bəyan edir:

*“Elmi hikmətdən bilirsən, bir bəri gəl, ey həkim,
Sən Nəsimi məntiqindən dinlə, Fəzlullahı gör”.*

İndi isə mövzumuzla əlaqəli həmin yunan
filosofunun başqa bir fikrini iqtibas edək: “Plotin
özünün üçüncü Enneadasında qeyd edir ki,
gələcəyi görmək sənəti təbiətdə mövcud olan,
təbiətin nizamını ifadə edən hərfləri bir növ
oxumaqdır. Və ümumiyyətlə peyğəmbərlik
təbiətdə bənzəri mümkün olduğu dərəcədə mümk

ündür”.

Plotin təbiəti can gözü ilə seyr etməyi
düşünürdü, o, təbiətdə batini nizamı əlifbada
hərflər sisteminə bənzədirdi. Bu qaynaq
Fəzlullahın hürufilik təriqətinin meydana
gəlməsini şərtləndirdi.

Vaxtilə pifaqorçular Kainatın nizamında ədədlər
nisbətində bənzərlik görürdülər. Bu üsulla Kainatda
harmoniyayı kəşf etmək niyyəti daşıyırdılar. Plotin
isə ədədlər nisbətini hərflər nisbətində əvəz etmişdi.

Hər iki üsulda başlıca məqsəd varlığın sonsuz
müxtəlifliyində mahiyyəti – vəhdəti dərk etməkdir.
Vəhdət mövzusu xüsusən təsəvvüf sistemində
geniş əksini tapdı. Nəsimi həmin anlamın sirrini
əslində fərqli yönərdən anladır. Ancaq bütün
hallarda onun əsas çıxış nöqtəsi – Allahdır. Şeirinin
daşdığı niyyəti özü belə açıqlayır: “Nəzmi
Nəsiminin yəqin Allahü nurin şərhidir”.

Nəsimi bütün varlıqda Allahın təzahürünün əks
edildiyini deyir. İlahi eşq əhli bunu qəlbin gözü ilə
görür. Ancaq əhli-hal olmayan, bu sirdən xəbərsiz
qalır:

*“Yerü gög dolu həqqin ayətidir,
Vəli gözsüz xəbərsizdir nişandan”...
.”Həqqi bu rəsm ilə tanı, dəxi həqiqət bil
Ki, həq ilə yerü gög dopdoludur, bəhr ilə bər”...
”Necə gizlədəyim məndən səni kim,
Nəyə kim baxıram ondan əyansan”.*

Belə görüşlərində təbiətə ilahi ruhun – Allahın
təcəssüm etdiyi canlı varlıq kimi baxır. Bu
cəhətdən şeirinin panteist meylini açıq təzahür
etdirir. Bəzən Allahı “Zati-mütləq” (“Mütləq

mahiyyət”), “Faili-mütləq” (“Mütləq ruh”) rəmzlərilə adlandırır:

*“Faili-mütləqdən özgə nəsnə yokdur arada,
Gər sən idrak eyləməzsən, bəlkə səndədir
günah”.*

Nəsiminin vəhdət əhli kimi əsas ideali – insanın batini təbiətinə – özünüdərkədən ruha yönəlib. Bu görüşlərinin şərhindən əvvəl, özünüdərkətmənin xarakteri haqqında bəzi fəlsəfi-tarixi məlumatları izləyək.

Yunan müdriki Falesdən (e.ə.VI əsr) soruşurlar: “Dünyada çətin nədir? – “Özünüdərkətmək”, deyə sualı qısaca cavablandırır. Ruhun bu ciddi fəaliyyətini ilk olaraq Sokrat (e.ə.469-399) gerçəkləşdirdi. Sokrat Allahı batini ruhunda dərk etdiyini dilə gətirirdi. O, öz hərəkətlərini batindən eşitdiyi ilahi səsə uyğun tərzdə tənzim etdiyini deyirdi. Sokratın bu görüş təzi yunanların çoxallahlıq inancını sarsıdırdı. Buna görə Afina məhkəməsi filosofu ölümə məhkum etdi.

Hegel (1770-1831) “Ruh fəlsəfəsi”nin ön sözünü bu fikirlə başlayır: “Ruhu dərk etmək – ən konkretir və buna görə ən ülvi və çətindir”. Bu müddəanın şərhində irəli sürdüyü bəzi ideyalara toxunaq.

Özünüdərkətmək ruhun özünün təbiətinə xas olan mütləq qanundur. Bu idrak növü zahirdən təlqin edilmir – batindən yetişir. İnsan düşünən ruhdur – onun əsas mahiyyətini şərtləndirən budur. Öz mahiyyətini bilmək – mütləq ruhu – Allahı dərk etməkdir. Beləliklə, Hegel Allahı ruhda dərk etmək ideyasını doğruldu.

Bu şərhlərə nisbətən Nəsiminin özünüdərkətmək fikirlərindən örnəkləri incələyək. Əvvəlcə bildirək: Nəsimi həmin batini idrakı Allah sirrinə varmagın yeganə üsulu sayır. Belə ilahi mənələrdən agah olduğunu xüsusilə qürurla xatırladı:

*“Eynəl-yəqin həq sirrini idrak edən insan
mənəm...”*

*“Nəsimidir bu gün sərrafi-məni
Özünü bilki, ziba cövhərisən”.*

Nəsiminin inamında Allah özünüdərkədən ruhun saflığında təcəssüm edir. Bu mənada o, saflaşan ruhu

ləkəsiz güzgüyə bənzədir:

“Güzgüyü ari dutun, güzgüdə Allahı görün!”

Nəsimi ruhu həyatının Allah idealından ayrılmaz olduğunu vurğulayır:

*“Ey Nəsimi, çün rəfiqin Fəzl imiş, yəni ilah...”
...”Səndən məni kimdir ayıran sən
Zahirdə vü batimində sənsən”.*
...”*Ey Nəsimi, çünki könlün vəhdətin dəryasıdır”.*

Ruhun həmin özünüdərkətməsi sonsuz ilahi eşqdən zuhur edir. Bu eşq – vəhdət aşiqinin can evini abad edir:

*“Aşiqin memarı həqdir, yapar anın batini,
Ey evi həqdən yapılmış, sənsən əhli-etibar!”*

Nəsimi fikirlərini əsaslandırmaq cəhətdən eyni zamanda Qurandan faydalanırdı:

“Nəfsini hər kimsə bildi, həqqi bildi bigüman”.

Təsəvvüfdə ənənəvi tətbiq edilən “Ələstü Birəb-bikum Qalu Bəla” ayəsini çox vaxt xatırladırdı. Onun mənası belə səsələnirdi:

“Mən sizin rəbbiniz (yəni Allahınız) deyiləmmi, – “Bəli, “dedilər”. Həmin təsəvvürə görə, vahid dünya ruhu hələ yaranışın əzəlində özünün hissələrinə bu sualla müraciət etmişdi. Onların “Bəli” cavabı təsəvvüf görüşlərində qədimi vəhdəti andırır – “Məndən uludur ayətim, ayətə, şana sığmazam” ifadəsində Nəsimi anılan ayəni nəzərdə tutur.

Ancaq Nəsimi şeirində üstün mənə daşıyan özünüdərkətmək, başqa bir meyllə təzad yaradırdı. Bu meyl əslində insanın zahiri gözəlliyini Allahla eyniləşdirir. Xristianlıq dinində: “Allah insanı özünə bənzər yaradıb” etiqadı bu mənada təsirini göstərmişdi. (“Allah kosmosu özünə bənzər gözəl yaradıb” deyir Platon. Bu fikir sonralar xristianlıqda insan anlamına tətbiq edilib).

Nəsiminin bu növ şeirlərindən bəzi nümunələri əks etdirək:

*“Səni bu hüsnə-cəmal ilə, bu lütf ilə görən,
Qorxdular həq deməyə, döndülər insan dedilər.”
“...Bax anın üzünə Allahını gör,
Əhli-məni budur nəzər dedilər.
Həqdən olmuş iraq anlar kim,
Sənə ey nuri-həq bəşər dedilər.”*

Bu misilli nümunələr, batini mahiyyət daşıyan Allah idealını əslində zahiri seyr obyektinə çevirir. Belə axarına görə, ruhun özünüdərkətmək təbiətinə münasib deyildi. Nəsiminin bu meylini Füzuli büt-pərəstlik təzahürü kimi səciyələndirir. Onun qadın gözəlliyi haqqında şeirindən gətirdiyi örnək əsasında belə bir təzahürü qınayır:

*“Sənə derlər büti - Çin, zülfünə zünnar söylərlər,
Səhi imanı yoxdur, küfr söylərlər, xəta derlər”.*

Nəsiminin görüşləri, əlbəttə, onun taleyi ilə bağlı idi. Azadfikirliyə görə “kafir” elan edilmişdi, ciddi təqib edilir, zaman-zaman məhbəslərə atılırdı. Neçə-neçə şeirlərində həmin sərt gerçəklər ifadəsini tapıb.

Nəsimi əvvəlcə Həllac Mənsurun pərəstişkarı kimi məhbus oldu. Onun məşhur “Ənəlhəq” (“Mən Allaham”) rəmzini aşkarladığına görə. Bilindi ki, bu sözə görə Həllac Mənsuru X əsrdə Bağdadda dara çəkmişdilər. (Eyni zamanda dövrünün siyasi quruluşuna qarşı çıxdığına görə). Nəsimi əslində Həllac Mənsurun nümunəsini təqlid etmək istəyirdi:

“Gər ənəlhəq söyləməkdən darə asılısam nə qəm”.

Bu səbəbdən dara düşmüşdü – yəni onu məhbus etmişdilər:

*“Faş eylədim cahanda ənəlhəq rumüzün
(rəmzini)
Doğru xəbərdir, anın için darə düşmüşəm”.*

“Ənəlhəq” rəmzi – ruhunda Allaha qovuşan vəhdət aşiqinin timsalıdır; allanlığa iddia etmək deyil. Görünür, Nəsimi bunu qazilərə anlatmışdı; onlara ona qərəzli yanaşdıqlarına görə fitvasını vermişdilər:

*“Qazilər fitva verib, həq sözə batil dedilər,
Küfri tərək edib imana gəlməyə ar etdilər”.*

Nəsiminin həmin məhbusluğunu onun fəaliyyətinin Hələb dövrünə – başlanğıc mərhələsinə aid etmək olar. Mötəbər ilk qaynaqlar onun Hələb türkməni, gerçək adının isə Əli olduğunu göstərir. Nəsiminin özü ərəb dilini mükəmməl bilən türkmən olduğunu bir şeirində qürurla bildirir:

*“Ərəb nitqi dutulmuşdur dilindən,
Səni kim deyən kim türkmənsən”.*

Nəsimi sonra Türkiyəyə getdi; buranın dini, siyasi həyatında hələ öyrənilməyən fəaliyyətə başladı. Onun bu fəaliyyəti faciəli taleyini şərtləndirən səbəb oldu. Biz “Fəzlullah Nəsiminin iziylə” araşdırmamızda eyni zamanda bu gizli sirlərin izinə düşdük. Həmin sirlərin başlıca motivlərini yenidən xatırlamağa ehtiyac duyulur.

Bizi bu axtarıqlara təhrik edən ilk növbədə Aşıkpaşa oğlunun (1393-1481) “Tevarih-i Al-i Osman” kitabı oldu. Türk tarixçisi “Əcəmdən gəlmiş filosof Fəzlullahın” 1-ci Sultan Muradın (1359-1389) dövründə vəzir olduğunu yazır. Fəzlullahın qazandığı geniş şöhrət Nəsimini Türkiyəyə cəlb edirdi. O, öz taleyini müəlliminin taleyindən ayırmırdı; ona alimlik örnəyi, müqəddəs kimi baxırdı:

*“Dinin günəşi dünyada imanım əfəndi,
Alimlər ümidi, məhi-tabanım əfəndi”.*

Nəsimini Türkiyədə fəaliyyətə yönəldən əslində Fəzlullahın özü idi. Onun himayə etdiyi hürufilik təriqətçilərlə bərabər fəaliyyət göstərirdi. Nəsiminin adı mövcud türk ictimaiyyətində Fəzlullahla birgə xatırlanırdı. Türkiyə mühitində bir mənəvi oyanış yaratdıqları haqqında danışılırdı. Onların müasiri, Nəsiminin pərəstişkarı olmuş türk şairi Rəfi bu məlumatı “Göncnamə” poemasında xüsusən canlandırırdı.

Ancaq Türkiyədə hürufilərin taleyi faciəli bir sonluqla nəticələndi. Fəzlullahla bağlı araşdırmada həmin hadisəni nadir tarixi məlumatlar əsasında diqqətlə incələməyə çalışdıq. Hadisənin əsas məqamlarına yaxından diqqət etmək lazım gəlir.

1-ci Sultan Murad, Fəzlullahı yoxsulların xeyrinə islahat təklif etdiyi üçün vəzirlikdən uzaqlaşdırdı. Fəzlullah fəaliyyətini gizli davam etdirdi; təriqətçiləri mövcud gerçəkliyə qarşı təbliğata təhrik etdi. Ancaq Fəzlullah təqib edilirdi, əslində göz həbsinə alınmışdı. Baş müfti Mahmud Paşa bir hürufinin – Mevlana Fəxrəddinin vasitəsilə onun sirlərini dəqiq öyrənib, həbs etdi. Mevlana Fəxrəddin Əcəmdən gəlib, saray mühitinə “yaxın” olmuşdu. Ədirnədə müdərri idi, bundan əlavə müfti təyin edilmişdi. Ədirnə camaatını iki cuma məscidinə toplayıb, Fəzlullahı neçə hürufilərlə bərabər fəsadçılıqda, dinsizlikdə

suçlandırılıb, onları odda yandırmağa fitva vermişdi. Fanatiklər onları “Təmazgah” səhrasında diri-diri tonqalda yandırmışdılar. XVII əsrin türk tarixçisi Hüseyn həmin faciəli səhnəni “Beda-i ül-veka-i” (“Heyrətəməz hadisələr”) əsərində ayrıca təsvir etmişdi.

Nəsiminin məhbəs şeirlərində bu gərgin hadisələrin gedişini əks etdirən motivlərə rast gəlirik. Fəzlullahdan yazanda bu örtülü motivlərin daşdığı sirləri açıqlamışıq. Bunlardan zəruri olanlara bir daha diqqət etməli olacaq.

Şeirlərinin birində Mahmud Paşanın onları aldadıb, məhkəməyə çəkdiyini şifrəli bir üsulla bildirdi:

*“Ol şahın adı ki, həqdən Əhmədi Mahmud idi,
Təqəzadır, maməzadır, ta müqəddərdır qədər”.*

Bu beytdə birinci misra açıqdır: Mahmud Paşa xatırlanır. İkinci misrada isə sözlərin mənasını açmağa ehtiyac var. Təqəza (Təqaz) – məhkəmə hüzuruna çıxmaq, yaxud mühakimə olunmaqdır. Maməzad (Məzad) əks tərəf, qarşı duran tərəf mənasındadır. Müqəddər qədər (Qadər) xain, satqın, xainlik edən deməkdir. Bu sözlər ehtiyatla deyildiyi üçün belə pərdəli şəkildədir. Burada Mahmud Paşanın ünvanına gizli bir lənət oxunur... Başqa bir şeirində Mevlanaya qarşı qəzəbini, nifrət hissini kəskin şəkildə ifadə edirdi:

*“Zahid-i zərrağı hərdəm oda yandırmaq gərək
Gərçi məndən eşidərsən Şeyx həm Mevlananı”.*

Nəsiminin Mahmud Paşa, yaxud Mevlana haqqında ifadələrini ilk qaynaq kimi qiymətləndirə bilərik. Fəzlullahın, başqa hürufilərin faciələrinə bəis olanlar haqqında türk tarixçisi Hüseynin məlumatları bu əsasda təsdiqlənir.

Fəzlullah edam edilən anlarda Nəsimi “bəndi-hasar içindəydi” – məhbəslükdə bundan xəbər tutmuşdu. “Sahibi-zamanın” – bəşərə nicat gətirəcəyini arzuladığı insanın taleyi onu son dərəcə sarsıtmışdı:

*“İrişdi vədəsi sahib zamanın
Ulu divan quruldu, məhşər oldu”.*
*...”Ey müsəlmanlar, mədəd, ol yar (dost) pünhan
ayrılır;
Ağlamayım neyləyim, çün gövdədən can ayrılır.
...Məhşəri-yövmül-hesab qopdu qiyamət*

başına,

Ey Yusif surətli, məndən piri-Kənan ayrılır”.

Nəsiminin özünün taleyini (aqibətini) dərindən izləməyə çox nadir bir məlumat yardımçı oldu. Əslində gizli xarakter daşıyan həmin məlumat Bədrəddin Simavi (1369-1420) haqqında hekayətdə əks edilib. (Hekayəti-menkibeni özünün nəvəsi Halil bin İsmail yazıb). Biz bu sirri Fəzlullahə həsr etdiyimiz əsərdə açmışıq. Onu araşdırmağa təhrik edən əsas amildən başlamaq lazımdır.

Bədrəddin Simavi Konya mədrəsəsində 1-ci Sultan Muradın nəvəsi Musa Çələbi ilə birlikdə Fəzlullahdan dərs almışdı. Ehtiram etdiyi azadfikirli bu filosofun ibrətli dərsləri onun dünyagörüşünü eyni ruhda yetişdirdi. Nəticədə Şeyx Bədrəddin birlik, bərabərlik çağırışları ilə feodal rejiminə qarşı mübarizəyə girişdi. Türkiyədə müəzzəm xalq hərəkatına başçılıq etdi; üsyan güclə yatırıldıktan sonra ələ keçirilib, edam edildi. Bu açıqlamadan sonra, Şeyx Bədrəddin haqqında hekayətdə Nəsiminin anıldığı məlumatı incələməyə keçək.

Bədrəddin Simavi Hələb türkmənləri ilə görüşən zaman, bir casusun inadkar təqibindən qurtarıb, Türkiyəyə qayıtmışdı. Həmin vəziyyəti təsvir edəndə, müəllif ehtiyatla xəbər verirdi:

*“Birisə derlər anı (şeyxi) aradan götürən,
Nəsiminin selinə fitva verən”.*

Göründüyü kimi, Şeyx Bədrəddini təqib edən casus, ondan əvvəl Nəsiminin edam edilməsinə fitva verib. Deməli, tamamilə aydın olur: Nəsimi Bədrəddin Simavi ilə eyni hərəkatı təmsil etmiş. Bu hərəkatın başlıca ideya qaynağı isə Fəzlullahdan başlamışdı. Bütün bu tarixi həqiqətləri “Fəzlullah Nəsiminin iziylə” əsərində əhatəli şəkildə tədqiq etmişik. Maraqlanan mütəxəssis oxucu eyni zamanda həmin xatırlanan tədqiqatdan səmərəli istifadə edə bilər.

Camal MUSTAFAYEV